

Neke bitne pretpostavke dijaloga i njihova zaživjelost u koncilskim i postkoncilskim dokumentima*

ANKICA MARINOVIĆ-BOBINAC

Institut za društvena istraživanja

Zagreb

UDK: 262.5

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11. 11. 1990.

Dijalošku situaciju čine osobe koje razgovaraju o bitnim problemima čovjeka, s humanističkim motivom i svrhom, zbog čovjeka. U temelju svakog dijaloga stoje određene pretpostavke. Svijest o ontološkoj nedovršenosti i nesavršenosti čovjeka i činjenica da je gnoseološki ograničen potiče ga da traga za istinom uz pomoć drugih ljudi. To su filozofske pretpostavke dijaloga. Činjenica da se u dijaloškoj situaciji radi o susretu čovjeka s čovjekom i da je njegov uvijek priznavanje dostojanstva ljudske osobe, da je nužna nesuglasnost u mišljenju sugovornika, implicira antropološke pretpostavke dijaloga. Trpeljivost, strpljivost, iskrenost, čestitost, nesigurnost u posjedovanje apsolute istine, hrabrost, povjerenje i poštivanje sugovornika, psihološke su pretpostavke dijaloga. Dijalog kao neposredan društveni odnos pretpostavlja slobodne, ravnopravne, jednake i odgovorne sugovornike, što je govor o sociološkim pretpostavkama dijaloga. Sve navedene pretpostavke zaživjele su u analiziranim dokumentima značajno, manje ili više eksplicitno, ali su doktrinarno prioritete uvijek religijske pretpostavke njegove, neupitno polazište s kojeg Crkva stupa u dijalog sa svijetom. Bit njihovu čini transcendentni humanizam, koji ne smatra protivrječjem govor o čovjekovom dostojanstvu i njegovu heteronomiju, dapače, ona tek daje autentičnu dimenziju čovjekovu dostojanstvu. Dijalog Crkve sa svijetom uvijek ima svoju doktrinarno prioritarnu, univerzalnu svrhu, »ponudu božanskih dobara što ih je od Boga Crkva primila za svijet«, koja postoji, bar implicitno, u svim analiziranim dokumentima, ali koja ne umanjuje važnost drugih ciljeva dijaloga, na ostalim razinama njegovim.

UVOD

Katolička crkva je do Drugog vatikanskog koncila bila potpuno zatvorena za dijalog, uzdržana prema bilo kojem obliku komunikacije sa svijetom (od Leona XIII. uzdržana, do njega potpuno zatvorena), a posebno u tome dosljedna kad se radilo o svjetovnim ideologijama, naročito onim koje su u osnovi imale ateistički svjetonazor. Do Koncila sam pojam dijaloga u socijalnoj doktrini Crkve imao je prizvuk hereze. Na Koncilu, šezdesetih godina ovog stoljeća, svoje urgentne probleme Crkva afirmira javno, s nezanemarivim elementima samokritike, s obzirom na ponašanje u prošlosti, i pokušava krenuti putovima koji vode njihovom rješavanju, a koji se nužno manifestiraju kao prilagođavanje svijetu, podanašnje i, bistrenjem evandeoske poruke, povratak vlastitim vjernicima. Od konstantinske crkve (u funkciji državne religije), preko crkve-države (gdje su svi ljudi nekog teritorija kršćani), Koncil anticipira Crkvu, Zajednicu Božjeg Naroda, svjesno opredjeljenih pojedinaca, osobno motiviranih za opstanak Crkve,

* Ovaj tekst je dio šireg (magistarskog) rada, pod naslovom »Dijalog i tolerancija u koncilskim i postkoncilskim dokumentima«. Osnovna zamisao rada bila je usmjerena na utvrđivanje bitnih promjena koje su se dogodile u stavovima Katoličke crkve s obzirom na dijalog sa svijetom i posebno s nevjerojucima, uvažavajući pretpostavku da iz promijenjenog stava vjerojatno slijedi i promjena u ponašanju Crkve nakon Koncila (bez posebne analize stvarnih promjena). Analizirani su slijedeći dokumenti: **koncilski** — »Gaudium es spes« — pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, »Dignitatis humanae« — deklaracija o vjerskoj slobodi; **enciklike** nastale u vrijeme koncila — »Pacem in terris« Ivana XXIII i »Ecclesiam suam« Pavla VI; **postkoncilski dokumenti** — »Populorum progressio«, »Octogesima adveniens« i »Evangelii nuntiandi« Pavla VI, »Dijalog s onima koji ne vjeruju« Sekretarijata za nevjerojucе, »Redemptor hominis« i »Sollicitudo rei socialis« Ivana Pavla II.

koji, vraćajući se izvoru — Svetom Pismu, streme autentičnom kršćanstvu. U ozračju tog evanđeoskog usmjerenja, apostrofiranjem temeljnih poruka Svetog Pisma, doktrinarno je utemeljen još jedan od imperativa smislenosti opstanka katolika-kršćana u svijetu i čovječanstvu uopće. **Dijalog** kao nasušna potreba suvremenog trenutka, kao poticaj i sredstvo nužne inkulturacije Crkve i kršćanina-pojedinca koji živi svoju vjeru, u moderno društvo.

Temeljna pretpostavka koncilskog zaokreta u odnošenju prema svijetu orijentacija na dijalog na sva četiri nivoa (unutar Crkve, s drugim kršćanskim vjerama, s nekršćanima i s onima koji ne vjeruju) je spoznaja o nužnosti problematizacije klasičnih teoloških obrazaca, koji podvajanjem imanencije i transcendentije obezvređuju čovjekov svijet i čovjeka.

Najmanje su četiri uvjeta koja je Koncil morao zadovoljiti da bi uopće mogao uspostaviti dijalog sa svijetom. Prva dva se odnose na **dijagnozu**: a) suvremenosti — prepoznavanje i pažljivo očitavanje **znakova vremena** kao uvjet adekvatnog pristupa svijetu i čovjeku, b) **su-vremene religijske situacije** — osvještenje da je pojačana dekristijanizacija prvenstveno posljedica neadekvatnog tumačenja odnosa crkve i svijeta, Boga i čovjeka.

Ostala dva uvjeta odnose se na prevrednovanje tradicionalnih teoloških shvaćanja **čovjeka i svijeta**.

Ta četiri elementa koja upućuju na **promjene** u stavovima Crkve u odnosu na pretkoncilje, osnovne su koncilske pretpostavke dijaloga sa svijetom.

ODREĐENJE DIJALOGA

Pokušat ćemo, na temelju relevantnih definicija dijaloga, istaknuti osnovne njegove komponente i pretpostavke koje su mu nužno u temelju, da bismo jasnije mogli odrediti prirodu i specifičnosti dijaloga koji Crkva vodi sa svijetom od Koncila do danas i zaživjelost pretpostavki dijaloga u analiziranim koncilskim i postkoncilskim dokumentima.

Prema V. Bajsiću,¹ »dijalog je razgovor čovjeka s čovjekom o bitnim stvarima čovjeka radi samog čovjeka.« T. Šagi-Bunić² definira dijalog kao »recipročan odnos gdje se dva u svome ljudskom dostojanstvu jednakopravna sugovornika susreću na ravnoj nozi da u uzajamnoj otvorenosti i spremnosti i daju i primaju«. Đ. Sušnjić³ dijalogom smatra »susret dvojice (ili više) slobodnih ljudi koji hoće da razmene mišljenja o važnom pitanju na koje daju različite ili suprotne odgovore, kako bi, u ravnopravnim uvjetima došli do rešenja kojim bi obojica (ili svi) bili zadovoljni«. Za N. Skledara⁴ dijalog je »razgovor ljudi o njihovim važnim pitanjima i interesima kako svjetonazornim tako i egzistencijalnim.«

Sve spomenute definicije slažu se u nekim bitnim elementima:

- a) dijalogiziranju **osobe** (a ne sistemi, doktrine)
- b) o **bitnim problemima** čovjeka
- c) s **humanističkim motivom i svrhom** — zbog čovjeka

Iz navedenih definicija mogu se deducirati još neki bitni elementi dijaloga. Osim što dijaloška situacija pretpostavlja **sudionike** koji razgovaraju o određenom **predmetu**, s određenom **svrhom**, uvijek se odvija pod određenim **uvjetima**, u određenom **obliku** i nužno donosi **određene rezultate**.

¹) Vjekoslav Bajsić, *Na rubovima crkve i civilizacije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972, str. 270.

²) Tomislav Šagi-Bunić, *Ali drugog puta nema*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986, str. 387.

³) Đuro Sušnjić, *Govor ili razgovor — pitanje je sad!*, *Gledišta*, Beograd, XXVII/1986, br. 3/4, str. 3.

⁴) Nikola Skledar, *Dijalog Kršćana i marksista*, Mladost, Beograd, 1984, str. 5.

PRETPOSTAVKE DIJALOGA I NJIHOVA ZAŽIVJELOST U KONCILSKIM I POSTKONCILSKIM DOKUMENTIMA

1) Antropološke pretpostavke dijaloga

a) Dijalog se može dogodati samo među ljudima. Radi se o osobnom susretu čovjeka s čovjekom.

U skladu s koncilskom orijentacijom na dijalog sa svijetom (s naglaskom na ateistima) konstitucija »Gaudium et spes« prelaзи s analize ateizma kao ideologije na analizu nosioca ateističke ideologije (kod Ivana XXIII. to je distinkcija »zabluda-zabludjeli«) kao mogućih i poželjnih sudionika u dijalogu. Tu distinkciju uvažavaju svi analizirani dokumenti.

b) Prema tome, *conditio sine qua non* svakog dijaloga jest priznavanje dostojanstva ljudske osobe, prihvaćanje pluralizma mišljenja i uvjerenja.

Pokazivanjem interesa za sve komponente realnog života čovjeka i stavljajući ga u središte svih svojih razmatranja, konstitucija »Gaudium et spes« prvi puta u povijesti katoličke socijalne doktrine promovira jednu vrstu antropocentrizma, što se ogleda kroz interes za konkretnog suvremenog čovjeka s njegovim osobnim dostojanstvom, kroz neprotivječnost i nužnu povezanost temporalnog angažmana i eshatološke nade, kroz promociju autonomije čovjeka i ovostranost kroz promjenu vizure odnosa čovjeka i Boga. Umjesto Boga kao »osporavatelja ljudskog stvaralaštva i digniteta koji je poticao ateističku afirmaciju humanog«,⁵ javlja se Bog koji prihvaća čovjeka kao (su)tvorca povijesti, čija je povijesna praksa presudna za konačnu sudbinu. Čovjek je prvi u hijerarhijskom nizu stvorenja nastalih od Boga (prvi do anđela), čovjek je kreator svijeta (propadljivog). Antropocentrizam koncilске konstitucije mogli bismo odrediti kao afirmaciju čovjeka (u svrhu primarnog cilja Crkve) u njegovom (drugotnom) ovozemaljskom pozivu. U skladu s tim, određena pojava, samim tim što je »nešto ljudsko« postaje predmetom ozbiljne pažnje. Dokument »Dijalog s onima koji ne vjeruju« osnovnom pretpostavkom ostvarenja dijaloga smatra prihvaćanje činjenice pluralizma, prihvaćanje onog koji ima drugačije mišljenje kao sebi ravna, ali ne u instrumentalne svrhe (pridobivanje na svoju stranu), već zbog njega samog, zbog mogućnosti uzajamnog obogaćivanja.

I Ivan Pavao II. osnovnom pretpostavkom dijaloga smatra dostojanstvo ljudske osobe, naglašeno se pozivajući na »Dignitatis humanae«⁶ i »Deklaraciju o ljudskim pravima«. Aktualizacijom tog pitanja aktualizira problem ljudskih prava na slobodu savjesti, odnosno na vjersku slobodu. Isticanjem ljudske dimenzije Otajstva Otkupljenja, na liniji Koncila, njegove enciklike mogli bismo nazvati kristocentričnima ako se kristocentrizam shvati kao antropocentrizam na višem nivou, jer sadržaj naviještanja je »samo dostojanstvo ljudske osobe«

c) Da bi došlo do dijaloga, mora postojati između sugovornika razlika u mišljenju, vjerovanju i vrednovanju. Dijaloška situacija podrazumijeva prihvaćanje sugovornika kao sebi ravna unatoč njegovoj različitosti i baš zbog nje, prihvaćanje »fundamentalne jednakopravnosti njegovih misli«⁷

»Ljudi se naime mogu međusobno podnositi samo onda ako su spremni jedan drugome opraštati to što su drugačiji. Dijalog je, u tom smislu, istodobno žrtva i plod, jer se jedino svjesnim prihvaćanjem te žrtve — tj. da je naš bližnji različit od nas — može prekinuti fatalni lanac mržnje među ljudima.«⁸

⁵ Boris Vušković, Koncil i njegovi dometi, u: B. Vušković — B. Vrcan, *Raspeto katoličanstvo*, Naše teme, Zagreb, 1980, str. 36.

⁶ Vidi: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986, str. 467-488.

⁷ *Sekretarijat za nevjerniće: Dijalog s onima koji ne vjeruju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1968, str. 22.

⁸ Jakov Jukić, Demistifikacija kršćansko-marksističkog dijaloga, *Kulturni radnik*, XLII/1989, br. 6, str. 117.

Nema razgovora između pojedinaca koji uopće ne problematiziraju život, ali niti među isključivim osobama. Ukoliko jedan od sugovornika ulazi u dijalog s uvjerenjem da se njegovo mišljenje ne može baš ni u čemu dovesti u pitanje, očito je da mu je cilj indoktrinirati drugog sugovornika. Stupanjem u dijalog u pitanje su stavljena mišljenja, vrijednosti i vjerovanja obaju sugovornika. Nema razgovora niti između pojedinaca koji jednako misle, jer riječ istomišljenik ima ideološku konotaciju. A dijalog istomišljenika po ideologiji je tautologija. Jer »dviye prave ljudske misli nikad nisu iste kao ni dva dlana«. ⁹ Dijalog u autentičnom smislu riječi podrazumijeva istinite iskaze pod svaku cijenu. Svaka ideologija teži ostvarenju određenih interesa koji određuju što je istina. U dijalogu istina usmjerava interese. U dijalog uvijek ulaze osobe s dostojanstvom. Za ideologiju su ljudske osobe nevažne. Ideologija je govor o ljudima, bez njih, u ime njih. V. Bajsić postavlja pitanje: »Da li se može imati autentična spoznaja o nekom čovjeku ako se ne obratimo na njega samoga. Tko ga bez njegove privole smije i može tumačiti?« ¹⁰ Dijalog je razgovor osoba koji se odvija uvijek u prvom licu.

d) Prije stupanja u dijalog sugovornici moraju uzajamno upoznati što pojedini od njih misli da bi se izbjeglo etiketiranje (na osnovu nedovoljnih informacija shvatiti čovjeka isključivo kao nosioca ideologije, dakle, impersonalno). A autentična informacije ne može se nikako dobiti preko posrednika, uvijek samo neposredno od sugovornika. Već Ivan XXIII, u enciklici »Pacem in terris«, inicira princip koji do punog izražaja dolazi u koncilskim dokumentima — ozbiljno, savjesno i cjelovito proučiti učenje kojeg je pristalica sugovornik, saslušati ga i svaku, pa i najmanju iskrnu mogućeg slaganja iskoristiti kao dragocjenu nit mogućeg daljnjeg dijaloga. Umjesto anatemiziranja ateizma i ateista konstitucija poziva na ozbiljno i sistematsko istraživanje korijena ateizma, pitanja kojima ateizam pridaje važnost u suvremenom svijetu. I dokument »Dijalog s onima koji ne vjeruju« preporuku za proučavanje »sakritih uzroka njeznanja Boga« proširuje uvjerenjem da je potrebno prije svega upoznati nosioce takvih stavova da bi ih se moglo razumjeti.

e) Bitna pretpostavka dijaloga je i spoznaja da su različiti stavovi o istom problemu samo različiti pristupi zbilji, od kojih svaki ukazuje na jedan aspekt stvarnosti i da oni nisu nedostatak već bogatstvo, i da ne samo na taj način čovjek može približiti istini ...naše prilazjenje totalnoj istini je konvergentne naravi. S različitih stanovišta prilazimo da obuhvatimo cjelovitu stvarnost«. ¹¹

f) Pojedinci koji stupaju u dijalog, unatoč različitosti mišljenja i stavova prepoznaju se (a to je pretpostavka istinskog dijaloga), samo ako imaju u sebi nešto bitno zajedničko.

»Gaudium et spes« ističe: »Po gotovo istom uvjerenju vjernika i nevjernika sve na zemlji treba biti uređeno prema čovjeku kao prema svom središtu i vrhuncu.« ¹² Svi dokumenti naglašavaju elemente koji su u temelju praktičnog dijaloga, smatrajući ga odgovorom na pitanje o budućnosti svijeta. Pavao VI. ističe da razvoj naroda, koji je novo ime mira, mora biti predmetom dijaloga u svjetskim razmjerima (jer je socijalno pitanje postalo svjetskim). U kontinuitetu s Pavlom VII, Ivan Pavao II. zalaže se za istinski razvoj čovječanstva, u kojem suradnja i dijalog na svim razinama čine presudni činilac. Sudionicima praktičnog dijaloga u svrhu ostvarenja istinskog razvoja na svjetskom nivou smatra i one koji nisu kršćani i one koji nisu vjernici, nalazeći elemente za zajedništvo na praktičnoj razini, koje naziva »osnovnim opredjeljenjima,

⁹) Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

¹⁰) Vjekoslav Bajsić, isto, str. 64.

¹¹) Tomislav Šagi-Bunić, isto, str. 380.

¹²) *Gaudium es spes*, u: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986, str. 635.

što su za ljudsko biće apsolutne vrednote.«¹³ Te vrijednosti su »opće dobro« i »puni razvoj čitava čovjeka i svih ljudi.«¹⁴

g) Iskrena radoznalost i želja pojedinca da obogati svoj misaoni habitus onim što u mislima drugih otkrije kao novo, uzbudljivo i prihvatljivo, također je jedna od bitnih pretpostavki dijaloga.

2) Filozofske pretpostavke dijaloga

Osnovna filozofska pretpostavka dijaloga je činjenica o **čovjekovoj ontološkoj nedovršenosti i nesavršenosti**.¹⁵ Čovjek sam sebe usavršava i obogaćuje stupajući u odnos s drugim čovjekom. Upoznajući različitost, suprotstavljenost i isključivost u svjetovima drugih ljudi, čovjek proširuje svoj mali kozmos. Iskustvo, znanje, vrednovanje i vrijednosti drugih dodaju nove dimenzije njegovom svijetu. Druga filozofska pretpostavka dijaloga tiče se **spoznajne ograničenosti čovjeka**.¹⁶ Baš zbog toga što čovjek kao pojedinac ne može dohvatiti »posljednju« istinu, treba pomoć drugih u spoznavanju sebe, drugih, svijeta... Dakle, filozofski impulsi za dijaloško prilaženje istini su slijedeći:¹⁷

- a) uvjerenje da postoji objektivna istina (za obojicu)
- b) da do nje treba doći dijalogom
- c) da je čovjekovom umu spoznajno dostupna, bar jedan (neki) od njenih aspekata, makar bio pomiješan i sa zabudom
- d) da je znanje o njoj iskazivo
- e) da je spoznaja istine (bilo kojeg njenog aspekta) vrijedna za čovjeka
- f) da je nužno uvažiti »egzistencijalnu dimenziju istine« (»U samu narav toga dijaloga spada da sugovornici brižno vode računa o specifičnim uvjetima, okolnostima, granicama koje su bile odlučne u dolaženju do istine njihova sugovornika.«¹⁸X
- g) da je nužna otvorenost prema istini oba sugovornika — svijest da dijalogom možemo obogatiti i upotpuniti našu istinu i spremnost da prihvatimo istinito u sugovorniku u mišljenju, čim to spoznamo.
- h) da je napredovanje prema istini dijalektičke naravi (»Prilazimo joj s različitih pozicija i dohvaćamo je postupno, putem njihovih sinteza.«¹⁹)

Nereligijski (svjetovni) sustavi mišljenja bitnim smatraju ontognoseološki pretpostavku dijaloga da posljednje, apsolutne istine nema i da je čovjek u traganju za istinom otvoren — upućen na druge ljude. Ta pretpostavka je stoga motorna snaga dijaloga. Da li religijski sustav mišljenja ukida nužno tu čovjekovu otvorenost prema istini kao pretpostavku dijaloga, s obzirom da pretpostavlja izvjesnost u postojanje apsolutne istine koju posjeduje samo Bog, jedinu i nepromjenjivu? Konkretnije, da li je kod vjernika tijekom dijaloga, s obzirom na neupitnost apsolutne istine moguć rast u spoznaji? Da li je dijalog uopće moguć, odnosno, ima li smisla?

¹³) Papa Ivan Pavao II, *Sollicitudo rei socialis*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988, str. 60.

¹⁴) Isto

¹⁵) Đuro Sušnjić, isto, str. 5.

¹⁶) Isto, str. 6.

¹⁷) Isto, (neki od navedenih impulsa), str. 6.

¹⁸) Tomislav Šagi-Bunić, isto, str. 392.

¹⁹) Nikola Skledar, isto, str. 11.

Gotovo svi analizirani dokumenti naglašavaju da je moguć rast u spoznaji i da dijalog itekako ima smisla, misleći pritom najčešće isključivo na praktičnu njegovu razinu. Gotovo da se i ne spominje mogućnost dijaloga čija bi tema bila doktrinarna pitanja. Kada ga i spominju to je vrlo uopćeno i neodređeno ostavljeno budućnosti. Jedino postkoncilski dokument »Dijalog s onima koji ne vjeruju«, jasno postulira mogućnost i legitimnost njegovu. Čitav niz pitanja u vezi s doktrinarnim dijalogom svodi se na razrješivu dilemu, »da li je uzajamna veza između vjernika i onog koji ne vjeruje uopće moguća, jer se njihova shvaćanja razilaze upravo u onome što za vjernika predstavlja zadnji smisao života?«²⁰ Odgovori na ta pitanja zapravo su razrada filozofskih, antropoloških, socioloških i psiholoških pretpostavki dijaloga, od kojih je svaka argument za njegovo odvijanje.

Dokument apelira na stav otvorenosti prema dijalogu baš kod vjernika. Vjerske istine, objavljene od Boga jesu apsolutne i savršene, ali vjernik, gnoseološki ograničen, dohvaća ih uvijek na nesavršen način, »jer je Objava misterij koji svojom transcendentalnošću nadvisuje sve ljudske mogućnosti shvaćanja, te se poima i doživljava uvijek s jednom dozom ili dahom antropomorfности, s naglascima koji su često uvjetovani određenim zemaljskim, povijesnim, kulturnim, društvenim čimbenicima.«²¹ Zato vjernik može rasti u autentičnoj spoznaji istine, njenom produbljanju i čišćenju. A dijalog može vjernicima pomoći u boljem razumijevanju vlastite vjere — u razlikovanju onog što proizlazi iz Objave od nanesenog kroz povijest, u razmatranju razumskih pretpostavki vlastite vjere, u istraživanju znakova vremena u svjetlu Evanđelja.²²

3) Psihološke pretpostavke dijaloga

a) Osnovna psihološka pretpostavka dijaloga je **trpeljivost** sugovornika (znati saslušati drugog) i **strpljivost** (potruditi se razumjeti sugovornika i svoje stavove jasno i strpljivo izložiti). Iz toga slijedi da su isključivost, krutost, autoritarnost i nasrtljivost kontraproduktivne za dijalog. Stoga je koncilaska usmjerenost Crkve na dijalog, naročito u konstituciji »Gaudium et spes«, bila popraćena nizom priznanja vlastitih grešaka iz prošlosti, implicitne samokritike (što uvodi i tipičnu kršćansku vrlinu — **poniznost** kao pretpostavku dijaloga), strpljivom i trpeljivom analizom ateizma, pažljivim odabirom rečeničnih formulacija, terminologije, izbjegavanjem isključivih sudova. »Gaudium et spes« obilato emanira onaj takozvani »koncilijantni duh« koji je doveden do vrhunca u postkoncilskom dokumentu »Dijalog s onima koji ne vjeruju«.

Treba spomenuti još jedno značenje termina strpljivost, kao pretpostavke dijaloga. Radi se o strpljivosti i postojanosti u pripremanju dijaloga. I na tu osobinu upozoravaju koncilski pape, s ciljem izbjegavanja euforičnosti, etiketiranja, nepromišljenosti i naivnosti.

b) Iskrenost (istinoljubivost) i čestitost

Dijalog pretpostavlja potpunu iskrenost koja nije moguća bez svijesti o potpunoj društvenoj slobodi pojedinca. Danas se potpuna iskrenost ne može vezati uz javnost. Iskrenost isključuje služenje bilo kakvim nečasnim sredstvima kao što su »karikiranje sugovornikove misli da bismo je lakše pobili, izrugivanje, proračunatost na jeftine efekte kod slušateljstva i čitalaca, brzopleti sudovi koji polaze sa svog stanovišta, neiskrenost i strastvenost... Obraćati se javnosti sa sviješću ili nadom da protivnik neće imati iste mogućnosti da se obrati na jednaki način javnosti.«²³

20) Sekretarijat za nevjerujuće: *Dijalog s onima koji ne vjeruju*, pogovor, izlaganje kardinala Königa, str. 22.

21) Tomislav Šagi-Bunić, isto, str. 394.

22) Vidi: *Dijalog s onima koji ne vjeruju*, str. 12.

23) Tomislav Šagi-Bunić, isto, str. 378.

c) **Nesigurnost u posjedovanje apsolutne istine**, proizašla iz svijesti da je čovjek otvoreno i nedovršeno biće. Ova pretpostavka funkcionira kad se radi o svim tipovima vjerskog dijaloga. Ta nesigurnost mora uvijek biti praćena određenim stupnjem **sigurnosti** u vlastite stavove (ali ne i isključivosti).

d) Iz prethodne pretpostavke slijedi **hrabrost** kao nužan uvjet dijaloga. Samim stupanjem u dijalošku situaciju, svaki sugovornik istodobno pokazuje potrebu problematizirati mišljenje onoga s kim razgovara, ali isto tako i spremnost dovesti vlastite stavove u pitanje. Hrabrost podrazumijeva uzajamnu spremnost na prihvaćanje istine, na upotpunjavanje, usavršavanje, mijenjanje, pa čak i odbacivanje vlastitih ideja, dakle, maksimalnu otvorenost istini.

e) **Povjerenje i poštivanje sugovornika**, bez obzira na početnu različitost (ili suprotstavljenost) stavova i ishod dijaloga. Sugovornika treba priznati prije svega kao ravnopravnog, uz stalni napor da se shvati njegova misao, a ne da se pojednostavljuje ili instrumentalizira. I ta pretpostavka dijaloga uvažena je u koncilskim dokumentima. Karakteristične su u tom smislu promjene stavova prema svim ljudima dobre volje — prema pripadnicima svih drugih religija i prema nevjernicima. I Pavao VI. ističe preokret u pristupu kojeg je bit oživotvorenje autentičnog kršćanskog duha — transcendentno humanističkog duha Novog Zavjeta — ne suditi, već ljubiti i poštivati svakog čovjeka bez razlike, ali i nužno evangelizirati i ako je moguće i obraditi. On začinje prozelitizam novog tipa. Jedini uzor je Isus Krist, a metode su evangeoske — blagost, strpljenje, razumijevanje. I kod Ivana Pavla II. je poslanje evangelizacije nužno povezano s obraćenjem. Pristup sugovorniku naziva misijskim, ističući da »uvijek polazi od osjećaja dubokog poštovanja prema onome što je u 'svakom čovjeku', prema onome što je on sam u dubini svog duha domislio o najdubljim i najvažnijim pitanjima. Riječ je zapravo o poštovanju prema svemu onome što je u njemu učinio Duh koji 'puše gdje god hoće'«. ²⁴

f) Dijalog zahtijeva »ozbiljnu pripremljenost duhova i srdaca«, ²⁵ i pojedinaca i grupa, odnosno zajednica. I ova pretpostavka je naglašavana u koncilskim dokumentima, a naročita pažnja joj je posvećena u postkoncilskom razdoblju, osobito, između mnogobrojnih i ambicioznih aktivnosti odgovarajućih Sekretarijata, u dokumentima »Ekumenski direktorij« I i II ²⁶ (upute za dijalog s drugim kršćanima »Prema susretu religija« ²⁷ (sugestije za dijalog s nekršćanima) i »Dijalog s onima koji ne vjeruju«.

4) Sociološke pretpostavke dijaloga

a) Polazna točka dijaloga je neposredan ljudski odnos. Sugovornici moraju biti potpuno **slobodni** da bez straha kažu što zaista misle o predmetu dijaloga, oslobođeni svih oblika pritisaka i autoriteta koji dolaze izvana. Jedini autoritet primjeren dijalogu je autoritet istine, a nikako autoritet strukture, sustava, ideologije. Čovjek koji ima stvarno (privatno) mišljenje o nekom problemu i uz njega službeno, nije spreman za dijalog. Podvojenost mišljenja pokazatelj je neslobode u nekom društvu. A postojanje neslobode podrazumijeva odsustvo dijaloga i obrnuto.

b) Sugovornici moraju biti **ravnopravni** da bi dijalogizirali, što pretpostavlja jednaku količinu društvene moći, jer nije moguće biti jednak samo za vrijeme trajanja dijaloga. Društvena neravnopravnost duboko se odražava u svijestima i podsvijestima pojedinaca, što se nužno

²⁴) Papa Ivan Pavao II, *Redemptor hominis*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980, str. 12.

²⁵) Tomislav Šagi-Bunić, isto, str. 382.

²⁶) *Sekretarijat za jedinstvo kršćana: Ekumenski direktorij*, I dio, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1967, II dio, 1971.

²⁷) *Sekretarijat za nekršćane: Prema susretu religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1968.

manifestira tijekom razgovora. Hijerarhijski odnos i dijalog potpuno su disparatni pojmovi. »Kad razgovaraju posjednici istine, onda to i nije razgovor, nije dijalog, nego rat do istrebljenja drugoga. Razgovarati mogu samo zaljubljenici istine (filozofi) jer će tek oni 'tuđu' istinu znati čuti.«²⁸

Dijalog dakle, pretpostavlja horizontalu, jednakost. Misli se, naravno, na društvenu jednakost, na jednake mogućnosti za sve sugovornike da iznesu svoje stavove, a ne na jednakost u doprinosu dijalogu.

c) Ravnopravnost sugovornika u dijalogu pretpostavlja i podijeljenu **odgovornost** za rezultate njegove. Što je društvena ravnopravnost prisutnija i odgovornost je veća.

Jasno je da je društvena nejednakost sugovornika prepreka istinskom dijalogu. A nedostatak dijaloga u svijetu upućuje na neslobodu svijeta. Dijalog pod uvjetima potpune slobode, ravnopravnosti, jednakosti i odgovornosti tek je utopija. Utopija koja kontinuirano provocira, koje se ljudi lako ne odriču, koja postoji kao nada, mogućnost, a događa se kao slučaj ili sretna okolnost. »Pojam dijaloga se pokazuje kao čisto utopijski pojam. Jer kad jednom pojmu, ma koliko on sam po sebi bio razuman i uman, u stvarnom životu ne odgovara govoto ništa stvarno, onda to i nije pojam koji opisuje odnose u stvarnom životu, nego pojam koji se odnosi na život koji se još ne živi, **ali može se živjeti**, ako se ostvare određeni preduvjeti.«²⁹ Zato se možemo složiti s V. Bajsićem da su »problemi dijaloga u isti mah problemi očovječenja u najširem smislu riječi.«³⁰ Svjedočanstva o kontinuiranoj potrebi za dijalogom u svijetu, naročito u naše vrijeme su brojna. Razmotrit ćemo ih u povezanosti s našom temom.

Svi analizirani dokumenti aktualiziraju sociološke pretpostavke dijaloga i postuliraju ih kao imperativ budućnosti. Od uopćene konstatacije da je dijalog preduvjet svakog razvoja (a razvoj svijeta je sinonim mira), ti dokumenti priželjkuju dijalog na svim razinama, od individualne do globalne (s različitim naglascima), zalažući se za ravnopravnost, nezavisnost i horizontalnost kao osnovne pretpostavke njegove uspješnosti.

U postkoncilskom periodu dolazi do određenog zaokreta u odnosu na optimizam koncilskog perioda, i nadu da će se protivrječnosti suvremenog svijeta prevladati bez većih napora. Neuravnoteženosti i protivrječnosti se intenziviraju, naročito u vrijeme pontifikata Ivana Pavla II. — vrijeme početka društvene krize svjetskih razmjera. Dojučerašnji optimizam koncilskih dokumenata Ivan Pavao II. na neki način neutralizira i daje izraženu apokaliptičnu notu. Navodeći čitav niz osobina karakterističnih za suvremeni svijet (različiti oblici eksploatacije, diskriminacije, nijekanja ljudskih prava, svjedoči koliko je dijalog, sociološki gledano, još uvijek utopijski pojam. Jer sve dok su u svijestima pojedinaca i čitavih društava, čitavih »svjetova« prisutni pojmovi hijerarhija, nasilje, prisila... nema nade za dijalog. Unatoč tome, zalaganjem za ostvarenje ravnomyernog razvoja svijeta — prevladavanje jaza između razvijenih i nerazvijenih (»Pacem in terris«, »Gaudium et spes«, »Populorum progressio«, »Sollicitudo rei socialis«), za ostvarenje ljudskih sloboda uopće, a posebno vjerskih (»Pacem in terris«, »Gaudium et spes«, »Dignitatis humanae«, »Populorum progressio«, »Dijalog s onima koji ne vjeruju«, sve enciklike Ivana Pavla II.), svi analizirani koncilski i postkoncilski dokumenti kontinuirano se zalažu za oživotvorenje temeljnih socioloških pretpostavki dijaloga, što bi omogućilo da dijalog postane »način života, a ne samo metoda mišljenja«.³¹

28) Ivan Cvitanović, *Teze o dijalogu*, Crkva u svijetu, Split, XV/1980, br. 2, str. 164.

29) Đuro Šušnjić, isto, str. 14.

30) Vjekoslav Bajsić, isto, str. 65.

31) Đuro Šušnjić, isto

5) Religijske pretpostavke dijaloga

Govoriti o prirodi dijaloga kojeg Crkva vodi sa svijetom znači govoriti prije svega o religijskim pretpostavkama njegovim. Koncilska konstitucija »*Gaudium et spes*« doktrinarno utemeljuje dijalog, polazeći od inherentne joj hijerarhije u odnosima transcendentnog i ovozemaljskog.

Dijalog sa »svim ljudima dobre volje« od koncila nadalje dio je nužnosti koju implicira jedna od temeljnih religijskih odrednica Koncila — **služenje**. Iz samog pojma služenje (Bogu i ljudima kao bit kršćanskog života) kako je shvaćen na Koncilu, izvedena je potreba suradnje Crkve i čitavog čovječanstva i dijaloga sa svim ljudima dobre volje. Dosljedno shvaćeno, služenje je eminentno religijski čin, čija se svrha konačno ostvaruje u transcendenciji. Takvo shvaćanje pojma služenje kontinuirano se susreće u analiziranim dokumentima, a iz njega se izvodi kategorija dijaloga, shvaćenog, da citiramo Jakova Jukića, »kao stalna vjerska vrlina i neumoljivi križ.«³²

Pojam služenja sumpsumira religijske pretpostavke dijaloga na koje upućuje »*Gaudium et spes*« i koje uvažavaju svi analizirani dokumenti:

a) Bit čovjekova poziva na ovom svijetu je zajedništvo s Bogom što daje posebnu crtu ljudskom dostojanstvu. »Već od samog svog postanka čovjek je pozvan da stupi u dijalog s Bogom, jer samo stoga postoji što ga Bog iz ljubavi stvorio i što ga iz ljubavi stalno uzdržava.«³³

b) Čovjek je po svojoj naravi društveno biće, »uzdignuto u nadnaravni red«³⁴ »i bez odnosa s drugima ne može živjeti ni razviti svoje sposobnosti.«³⁵

c) Božja zapovijed o ljubavi prema Bogu i bližnjem (proteže se i na neprijatelje) naročito je aktualna u suvremenosti kada su ljudi sve ovisniji jedni o drugima u svijetu koji se sve više ujedinjuje. To događanje u svijetu zapravo je izraz ostvarivanja Božje volje (»Komunitarni karakter čovjekova poziva u Božjem planu«,³⁶ ... »Gospodin Isus moli Oca 'da svi budu jedno... kao što smo i mi jedno' (Iv 17, 21-22)«³⁷).

d) Božja namisao je spasiti, ne izolirane pojedince, već jedinstveni Božji narod. »Kao što je Bog stvorio ljude, ne da žive pojedinačno, nego da formiraju društvene zajednice, tako se njemu također sviđjelo... da posveti i spasi ljude ne izolirano, neovisno od svake veze među njima, nego da učini od njih jedan narod, koji će ga priznavati u istini i sveto mu služiti.«³⁸

e) Novi odnos Crkve prema svijetu javlja se kao posljedica ozbiljnog reinterpreteranja dogmi Svetog Pisma. Bit novog je u slijedećem:

Bog je svijet s ljubavlju stvorio. Da ga nije volio ne bi poslao svog Sina da ga spasi. »Kršćani vjeruju da je taj svijet s ljubavlju Stvoriteljevom sazdan i uzdržavan doduše dospio u ropstvo grijeha, no da ga je raspeti i uskrsl Krist, slomivši moć Zloga, oslobodio da se prema Božjem planu preobrazi i tako dođe do svoje potpunosti.«³⁹

32) Jakov Jukić, *Dnevnik s izvanredne sinode*, Crkva u svijetu, Split, 1986, br. 1, str. 59.

33) *Gaudium et spes*, str. 643.

34) Papa Ivan XXIII, *Pacem in terris*, Prilog »*Bogoslovske smotre*«, Zagreb, 1964, br. 2.

35) *Gaudium et spes*, str. 635.

36) Isto, str. 651.

37) Isto, str. 645.

38) Isto, str. 661.

39) Isto

ZAKLJUČAK

Dijalog koji Crkva vodi sa svijetom odgovara uglavnom na početku spomenutim elementima definicije dijaloga, ali očigledno ima i svoje specifičnosti. Pokušat ćemo ih naznačiti.

Dijalog se javlja, prije svega, kao posljedica nužnosti primjeravanja Katoličke crkve suvremenom svijetu, zbog, u prvom redu očuvanja kontinuiteta poslanja — naviještanja spasenja suvremenom čovječanstvu. Jer, nema sumnje da je i u koncilskom i u postkoncilskom razdoblju temeljno određenje Crkve — Misterij. Jasno je da ona ne može biti svedena samo na svoj ustrojstveni vid, na svoju zemaljsku organizaciju, na svoju kulturno-povijesnu funkciju, s istim problemima i istim tretmanom koji ima svaka druga zemaljska institucija. Esencijalno u njoj nije ono što se radi po modelu društva, već tipično religijske vrednote, prvenstveno njena duhovna misija. Naprimjereno je stoga s te strane i prići dijalogu za koji se zalaže Crkva od Koncila do danas, s manjim ili većim intenzitetom. Vidjeli smo da koncilski i postkoncilski dokumenti o dijalogu itekako uvažavaju sve navedene pretpostavke dijaloga. Ali nema sumnje da ga religijske pretpostavke suštinski određuju i da su jedino polazište s kojeg Crkva uvijek stupa u dijalog sa svijetom. U osnovi pojma služenje, a dosljedno izvedeno i pojma dijalog, kako ga shvaća Crkva, je **transcendentni humanizam** (sintagma koju u socijalnu doktrinu uvodi Pavao VI), prema kojem tek zajedništvo čovjeka s Bogom daje autentičnu crtu čovjekovom dostojanstvu («Nema dakle pravog humanizma ako nije otvoren put Apsolutnome...»⁴⁰) i koji razumijeva suradnju, pomaganje, solidarnost... uvijek bar implicitno, etapom na putu prema eshatološkom cilju (što ne umanjuje značaj tih ovozemaljskih zadataka).

Bez obzira na modalitete njegova ostvarenja u stvarnosti, sukladno s učenjem o odnosu zemaljskog i nebeskog grada i impliciranom ili ekspliciranom primarnošću nebeskog grada, dijalog ima i svoju doktrinarno prioritetnu, univerzalnu svrhu, »navješćivanje Evanđelja svim ljudima nudeći im, s poštovanjem i ljubavlju, dar istine i milosti koje je Krist njoj (Crkvi—op.a.) povjerio.«⁴¹ Dakle, dijalog s gledišta apostolata, »ponuda Božanskih dobara što ih je od Boga Crkva primila za svijet«,⁴² opća je svrha dijaloga Crkve sa svijetom i u manjoj ili većoj mjeri postoji na svim razinama dijaloga, u svim analiziranim dokumentima.

Svi analizirani dokumenti na neki način podrazumijevaju shvaćanje dijaloga u užem i širem smislu riječi. Dokument »Dijalog s onima koji ne vjeruju« prvi (i jedini) eksplicitno ističe tu razliku. Razlikuje **apostolski dijalog** i **dijalog u užem smislu riječi** («dijalog traženja» i »dijalog praktične suradnje») koji i jeste glavna tema dokumenta. Nastavljajući se na »Gaudium et spes«, ovaj dokument kao posljedica ranog postkoncilskog zanosa, implicira religijske pretpostavke dijaloga o kojima je konstitucija rekla sve, a detaljno razrađuje ostale njegove pretpostavke. Enciklike Pavla VI. i Ivana Pavla II. naglašeno ističu doktrinarni prioritet, zalažući se za dijalog spasenja, što ne umanjuje važnost praktičnog dijaloga i njegovih pretpostavki.

Definicija proizašla iz koncilskog i postkoncilskog shvaćanja dijaloga (bez obzira na razlike u pojedinim dokumentima), utemeljena na prije izvedenoj definiciji glasila bi ovako: Dijalošku situaciju čine osobe koje razgovaraju uzajamno (ali i s Bogom), o bitnim problemima čovjeka (svjetovnim i duhovnim), s **eshatološkom svrhom, koja ne umanjuje značaj ovozemaljskih ciljeva**. Dok prva, na početku navedena definicija dijaloga može, ali i ne mora uključivati ove dodatne elemente, ova druga ih nužno, uvijek bar podrazumijeva.

⁴⁰) Papa Pavao VI, *Populorum progressio*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1967, (42)

⁴¹) *Dijalog s onima koji ne vjeruju*, str. 8.

⁴²) Papa Pavao VI, *Ecclesiam suam*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979, str. 94.

SOME ESSENTIAL DIALOGICAL PRE SUMPTIONS AND THEIR PRESENTATION IN COUNCIL AND POSTCOUNCIL DOCUMENTS

ANKICA MARINOVIĆ-BOBINAC

Institute for Social Research,
University of Zagreb

Persons who talk about essential human problems make a dialogical situation, with a humanistic motif and purpose, because of man. There are certain presumptions in the basis of any dialogue. A man is aware of human ontological incompleteness and imperfection, so the fact that he is genealogically limited encourages him to search for truth with the assistance of other people. These are philosophical presumptions of any dialogue. A dialogue implies the fact of encounter of man with man. This condition is the acknowledgement of human dignity, as well as necessity of disagreement between the interlocutors, which implies anthropological conditions of the dialogue. Psychological presumptions of the dialogue are: tolerance, patience, sincerity, honesty, insecurity in possessing the absolute truth, courage, confidence and respect for the interlocutors. The dialogue as an immediate social relation hypothesizes free, equal and responsible interlocutors; sociologically speaking, those would also be conditions of the dialogue.

All these presumptions significantly exist in analysed documents, more or less explicitly, but its religious presumptions have always had doctrinal priority, uninterrogative point from which the Church starts its communication with the world. Transcendental humanism which is supposed to be its essence, does not consider the expression of human dignity and his heteronomy to be opposed. The dialogue of the Church with the world has always had its doctrinal priority, universal purpose »the offer of divine goods Church had been given from God«, that exist, at least simplicity, in all of the analysed documents, but which does not diminish the importance of other dialogical aims, and its other levels as well.